

sen de West-Europese landen in de Nieuwe Tijd (Radboud Universiteit), verscheen in juni 2005 de bundel *Papieren betrekkingen*, met daarin 27 brieven geschreven tussen 1594 en 1822, uitgezocht en bewerkt door 27 historici, allen voormalige promovendi van Bots. De brieven, die niet eerder in een moderne uitgave zijn verschenen, zijn weergegeven volgens een vast stramien, bestaande uit een transcriptie, een afbeelding van het origineel, zo mogelijk een portret van de correspondent en – *last but not least* – een beschouwing over de contemporaine context van de brief in kwestie. In de Inleiding wordt ingegaan op het belang van correspondenties voor het onderzoek (de brief wordt gezien als ‘product van de samenleving en de tijd waarin hij geschreven werd’ en ook als ‘de spiegel’ daarvan, p. 10) en komen enkele typerende kenmerken (‘vage contouren’, ‘surrogaat voor de conversatie’, ‘reciprociteit’ enz.) aan de orde. De tien pagina’s tellende index geeft blijk van de enorme rijkdom en diversiteit aan behandelde personen: geleerden van naam, maar ook bijvoorbeeld journalisten, magistraten, boekverkopers en studenten.

De selectie van de brieven verdient alle lof. Ze bestrijken een breed scala aan onderwerpen en overstijgen in veel gevallen hun incidentele niveau, doordat ze bouwstenen bieden voor veelomvattende onderwerpen als de intellectuele biografie van Hugo de Groot, het censuurbeleid in de Republiek of opvattingen over dood, vriendschap en de rol van de vrouw in de vroege negentiende eeuw. Van groot belang bij de lectuur zijn de vaak boeiende contextuele beschouwingen, die een brug slaan tussen de teksten van toen en de lezers van nu. De uitspraak dat brieven een *directe en onmiddellijke* toegang bieden tot het verleden (p. 7, cursivering AK) behoeft dus wel enige nuancering. Interessant in dit verband is ook de aandacht voor de veelheid aan versies waarin brieven kunnen zijn overgeleverd (al dan niet eigenhandige ontwerpen, klad- en definitieve versies, soms bewerkt door de censuur, kopiëren van verloren gegane originelen enz.). De status van de bron kan vergaande consequenties hebben voor de daarin vervatte informatie en de interpretatie daarvan. Zo bleek de kopie van een verloren gewaand origineel aanzienlijke afwijkingen te vertonen toen dat origineel alsnog boven water kwam. Zorgvuldige en deskundige intermediairs – in deze bundel ruimschoots aanwezig – kunnen ook in dit opzicht moeilijk worden gemist.

Annemarie Kets

Cis van Heertum, Ton Jongenelen & Frank van Lamoen (red.), *De andere achttiende eeuw. Opstellen voor André Hanou.* Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2006. 304 pp. ISBN 90-7750-367-6.

Ter gelegenheid van het afscheid van André Hanou als hoogleraar oudere Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen is een bundel opstellen verschenen onder de titel *De andere achttiende eeuw*. De in totaal vijftien artikelen sluiten allemaal aan bij thema’s waar Hanou zich intensief mee bezig heeft houden: broodschrijverij, satire, vrijmetselarij, verlichting, revolutie en het tijdschrift. Dit zorgvuldig gereedgemaakte eerbetoon bewijst eens te meer dat de achttiende eeuw allesbehalve ingeslapen was: met gevaar voor eigen leven stelden achttiende-eeuwse auteurs in opruimende geschriften de gevestigde orde ter discussie.

In navolging van de ‘leermeester’ gaat de meeste aandacht uit naar excentrieke, tegendraadse schrijvers en hun oeuvre. Zo zijn er bijdragen over de boekhandelaar Jan van Hoogstraten (door Karel Bostoen en Elly Groenenboom-Draai), de journalist Jacob Campo Weyerman (door Jan Bruggeman, Marja Geesink en Anton Bossers), de kousenkoopman Pieter Bakker (door Ton Jongenelen), de vrijmetselaar en avonturier John George Smith (door Jan Snoek) en de dominee-journalist Philippus Verbrugge (door Pieter van Wissing). Al deze figuren hebben zich wel op de een of andere manier in de nesten gewerkt en dat leidt tot smakelijke uiteenzettingen over razies, fraudeurspraktijken, gerechtelijke processen en verbanningen. Bepaald geen frisse types, zo blijkt ook uit het scala van omschrijvingen. Het gaat om ‘obscure, amper bestudeerde eenlingen’, ‘prulpoëten’, ‘pulpjournalisten’, ‘pornografen’, ‘amokmakers’; ze behoren tot het type ‘groezelige volksschrijver’, ‘oproerkraaijer’, ‘chicaneur’, ‘fraudeur’, ‘maagden-schenner’, ‘afperser’, ‘draaieurcrimineel’ en ‘bajesklant’. Nooit eerder trof ik in één boek zoveel synoniemen voor raddraaiers en oplichters!

Twee bijdragen licht ik er hier uit, omdat ze me in het bijzonder hebben aangesproken. Allereerst de meeslepende bijdrage van Arianne Baggerman over de broodschrijver Jacob Eduard de Witte (1763-1853). Op basis van een tot dusver over het hoofd geziene autobiografie en diverse andere egodocumenten reconstrueert zij diens turbulente levensloop. De Witte bracht meer tijd door in de gevangenis dan daarbuiten: minimaal 39 jaar zat hij achter de tralies. Toch wist hij een indrukwekkend oeuvre op te bouwen, bestaande uit toneelstukken, gedichten en romans. Vanuit zijn kerker correspondeerde hij met diverse uitgevers. Baggerman toont aan dat

zijn brieven uit de jaren 1825-1832 een schat aan informatie over auteurstarieven, de status van genres en onderhandelingsstrategieën bevatten.

De bijdrage van Marleen de Vries springt er wat mij betreft uit, omdat zij zich niet beperkt tot één auteur of tekst, maar een meer algemeen fenomeen uit de achttiende-eeuwse literatuur aan de kaak stelt: de gevoelige man. Op speelse wijze plaatst De Vries vraagtekens bij onderzoekers die op basis van de opkomst van de sentimentele literatuur hebben geconcludeerd dat er een nieuw gedragsmodel voor mannen ontstond. De man zou zijn 'machomasker' hebben laten vallen; de maatschappij zou meer waardering zijn gaan tonen voor mannen die hun tranen de vrije loop lieten. Te gemakkelijk, zo stelt De Vries, worden de papieren tranen vertaald naar de buitenliteraire praktijk. Immers, de emotionele man is al zo oud als de literatuur zelf. Onderwerpen als liefde en de dood hebben altijd al voor veel tranen en emoties gezorgd. Het sentimentalisme moet dan ook vooral beschouwd worden als een literair experiment met taal, vorm en typografie en niet zozeer als een signaal dat de grenzen tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid aan het vervagen waren. Het tegendeel lijkt eerder waar: de output aan emotionele literatuur aan het einde van de achttiende eeuw zou wel eens eerder het gevolg kunnen zijn van een toenemende rationaliteit dan emotionaliteit, aldus De Vries.

Opmerkelijk genoeg is De Vries de enige auteur uit de bundel die meerdere canonieke auteurs in haar betoog betreft: Van Effen, Poot, Bellamy, Post en Feith. Ze bewijst daarmee dat behalve over al die excentrieke eenlingen die de achttiende eeuw rijk was, ook over dergelijke auteurs een swingend verhaal geschreven kan worden. Dit soort onderhoudende bijdragen over de meer 'gevestigde' literatuur zijn, met het oog op de huidige generatie studenten, meer dan welkom.

Jan Konst suggereerde enkele jaren geleden in een bespreking van Hanous verzamelde werk dat de tijd wellicht rijp is voor een synthetiserende monografie over de Nederlandse verlichting en de literatuur van de achttiende eeuw (in *TNTL* 118 (2002), 110-114). De inspirerende verkenningen van Hanou en de zijnen vormen uiteraard belangrijke bouwstenen voor een dergelijke werk. Ze laten zien dat het om een wervelend tijdvak gaat vol oproerkraaiers en buitenissige schrijvers. Toch zou ik wat vaker canonieke auteurs tot leven gewekt willen zien in de verfrissende stijl waarop De Vries dat doet. Ik wacht dan ook met spanning op het vierde deel van de Nederlandse literatuurgeschiedenis van Joost Kloek over deze periode. Het draagt de voorlo-

pige titel *Twee overziden*. Ongetwijfeld verwijst hij daarmee naar de beroemde dichtregels van Nijhoff: 'Twee overziden die elkaar vroeger schenen te vermijden, worden weer burenen'. Vermoedelijk doelt hij op de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden die beide aan bod zullen komen. Hopelijk houdt deze titel ook een belofte voor de toekomst in, waarin die ene (gecanoniseerde) en die andere (tegendraadse) achttiende eeuw elkaar wat vaker de hand zullen reiken.

Lotte Jensen

Goffe Jensma, *Het Oera Linda-boek. Facsimile, transcriptie, vertaling, bezorgd door* – Hilversum: Verloren, 2006 (Fryske Akademy 998; Iduna-rige 10). – 447 pp. ISBN 90-6550-841-4.

Geen andere vervalsing uit de geschiedenis van de literatuur in Nederland heeft de gemoederen zo lang en intensief bezig gehouden als het Oera Linda-boek en geen andere historicus heeft zoveel bijgedragen aan de contextualisering en ontsluiting van deze mystificatie als Goffe Jensma (werkzaam bij de *Fryske Akademy*), nu met een prachtig uitgevoerde en geïllustreerde facsimile, transcriptie en vertaling van handschrift en tekst. De editie volgt op Jensma's proefschrift, *De gemaskerde god. François HaverSchmidt en het Oera Linda-boek* (Zutphen, 2004), waarin Jensma beargumenteert dat het Oera Linda-boek een geesteskind was van de Friese predikant en schrijver François HaverSchmidt (1835-1894), en naar buiten werd gebracht met behulp van de neerlandicus Eelco Verwijs (1830-1880) en de Helderse sloopstimmerbaas Cornelis over de Linden (1811-1874).

In zijn 'inleiding' (pag. 9-53) geeft Jensma een informatieve beschrijving van de lotgevallen van het Oera Linda-boek en van zijn visie op de religieuze en historiografische context van het geschrift. In 1867 benaderde de Harlinger onderwijzer Jan Frederik Jansen de bibliothecaris van het Fries Genootschap – dat was Eelco Verwijs – met het verzoek om licht te werpen op een duister handschrift op vergeeld papier, in een tot dan toe onbekende hand, afkomstig uit de familie van Over de Linden. Het was geschreven in een taal die veel op Oudfries leek. In dezelfde vergadering waarin het Fries Genootschap, na drie jaar van aarzelen, een oordeel over het handschrift trachtte te vellen (het bleek uiteindelijk de moeite van het vertalen niet waard), kwam het in handen van de Leeuwarder classicus Jan Gerhardus Ottema (1804-1879), die er geheel voor door de knieën ging. Ottema ontdekte in het hand-